

До разової спеціалізованої вченої
ради PhD 15637 у ДВНЗ
«Ужгородський національний
університет»
88000, Україна, Закарпатська обл.,
м. Ужгород, пл. Народна, 3

ВІДГУК

кандидата юридичних наук

МІНЧЕНКО Дар'ї Анатоліївни (офіційного опонента)

на дисертацію БЯЛОГО Гліба Анатолійовича на тему:

**«Матеріальна відповідальність у міжнародному праві: формування та
реалізація», подану до публічного захисту на здобуття ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 «Право»**

I. Оцінка актуальності обраної здобувачем теми дисертації.

Дисертаційне дослідження Бялого Гліба Анатолійовича присвячене комплексному аналізу матеріальної відповідальності у міжнародному праві, її теоретичних засад та особливостей реалізації в сучасних умовах. Обрана тема є надзвичайно актуальною як для науки міжнародного права, так і для правозастосовної практики, оскільки інститут міжнародно-правової відповідальності нині переживає етап суттєвої трансформації, обумовлений зміною характеру сучасних міжнародних конфліктів, активізацією діяльності міжнародних судових установ, розвитком міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та формуванням нових механізмів відшкодування шкоди, заподіяної міжнародно-протиправними діями.

Сучасний розвиток міжнародного права свідчить про поступове переосмислення класичної концепції міжнародно-правової відповідальності. Якщо тривалий час основна увага приділялася встановленню факту міжнародно-протиправного діяння та юридичних наслідків його вчинення, то сьогодні дедалі більшого значення набувають питання ефективного відновлення порушених прав, визначення справедливого розміру відшкодування шкоди, забезпечення реалізації репарацій та створення міжнародних механізмів їх практичного виконання. У цьому контексті матеріальна відповідальність набуває дедалі більшого значення як один із ключових елементів сучасної системи міжнародно-правової відповідальності.

Особливої актуальності досліджувана проблематика набула після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України. Саме ця агресія зумовила необхідність переосмислення традиційних підходів до реалізації міжнародно-правової відповідальності держав, механізмів відшкодування шкоди, використання заморожених активів держави-агресора,

функціонування міжнародних компенсаційних механізмів та ролі міжнародних організацій у забезпеченні права потерпілої держави на ефективні репарації. У сучасних умовах зазначені питання перестали бути виключно предметом наукової дискусії та стали одним із ключових напрямів розвитку міжнародного права.

Варто відзначити, що останніми роками міжнародна спільнота фактично формує нову модель реалізації матеріальної відповідальності держав. Йдеться, зокрема, про створення Реєстру збитків для України, обговорення міжнародного компенсаційного механізму, пошук правових моделей використання активів держави-агресора для відшкодування заподіяної шкоди, а також розвиток міжнародної практики щодо забезпечення права потерпілих на ефективний засіб юридичного захисту. За таких умов питання матеріальної відповідальності набуває не лише теоретичного, а й безпосереднього прикладного значення.

У цьому аспекті заслуговує на позитивну оцінку обраний автором підхід до побудови дисертації. Здобувач не обмежився аналізом класичних положень міжнародного права щодо матеріальної відповідальності держав, а дослідив сучасні тенденції розвитку цього інституту, проаналізував практику реалізації матеріальної відповідальності держав і міжнародних організацій, а також окрему увагу приділив проблемам міжнародно-правового відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Така логіка дослідження послідовно реалізована у трьох розділах дисертації: від аналізу теоретичних засад матеріальної відповідальності (розділ 1) до дослідження особливостей її реалізації у міжнародній практиці (розділ 2) та сучасних викликів і перспектив розвитку міжнародно-правових компенсаційних механізмів (розділ 3).

Актуальність дослідження підтверджується також тим, що автор не обмежується аналізом чинних міжнародно-правових норм, а порушує низку складних теоретичних і практичних питань, пов'язаних із визначенням місця матеріальної відповідальності у системі міжнародного права, відповідальністю міжнародних організацій, співвідношенням реституції, компенсації та інших форм відшкодування шкоди, а також перспективами розвитку міжнародно-правових механізмів репарацій. Такий підхід свідчить про прагнення автора поєднати фундаментальні положення міжнародного права із сучасними тенденціями його розвитку.

Важливим є й те, що результати проведеного дослідження мають не лише теоретичне, а й прикладне значення. Сформульовані у дисертації положення можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях проблем міжнародно-правової відповідальності, у правотворчій діяльності щодо вдосконалення національного законодавства, у практиці застосування норм міжнародного права, а також під час викладання навчальних дисциплін міжнародно-правового циклу.

Важливо підкреслити, що дисертацію виконано відповідно до науково-правового напрямку дослідження ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Модернізація теорії і практики сучасних глобалізаційних викликів у міжнародному праві» (номер державної реєстрації 0124U002815). Отже, тема дисертації Бялого Г.А. є своєчасною, обґрунтованою і такою, що відповідає сучасним запитам юридичної науки та практики.

II. Оцінка змісту дисертації, її оформлення та новизни представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень.

1) Загальна характеристика роботи та логіка побудови

Дисертація характеризується цілісною та логічною структурою, що відповідає визначеним меті та завданням дослідження. Загальний обсяг дисертації становить 198 сторінок, із яких 168 сторінок - основного тексту. Робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що охоплюють вісім підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 125 найменувань та додатка.

У вступі автор обґрунтовує вибір теми дослідження, характеризує ступінь її наукової розробленості, визначає мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслює методологічні, нормативні та емпіричні основи, формулює положення наукової новизни й напрями практичного використання результатів. Об'єктом дослідження визначено міжнародно-правові відносини, що виникають у зв'язку з настанням, формуванням та реалізацією матеріальної відповідальності суб'єктів міжнародного права за міжнародно-протиправні діяння, а предметом - міжнародно-правові норми та принципи, що регулюють матеріальну відповідальність, види та форми її реалізації, міжнародно-правова практика застосування механізмів компенсації та відшкодування збитків. Таке співвідношення об'єкта і предмета загалом відповідає меті роботи та забезпечує необхідну предметну концентрацію дослідження.

Перший розділ «Теоретичні основи матеріальної відповідальності у міжнародному праві» формує теоретичний фундамент роботи. У підрозділі 1.1 досліджено правову природу цього інституту, його принципи; у підрозділі 2.2 здійснено порівняльний аналіз основних видів матеріальної відповідальності - реституції, компенсації та відшкодування, простежуючи їх співвідношення та особливості застосування у міжнародно-правовій практиці.

У другому розділі «Реалізація матеріальної відповідальності у міжнародно-правовій практиці» автор переходить до аналізу практичних аспектів реалізації матеріальної відповідальності, розглядаючи відповідальність держав у підрозділі 2.1, відповідальність міжнародних організацій у підрозділі 2.2 та сучасні міжнародно-правові механізми компенсації та відшкодування збитків у

підрозділі 2.3, у якому автор також узагальнює сучасну міжнародну практику реалізації матеріальної відповідальності.

Третій розділ «Сучасні виклики і перспективи розвитку матеріальної відповідальності у міжнародному праві» логічно продовжує попередні частини дослідження. У підрозділі 3.1 автор розкриває проблематику міжнародно-правових наслідків у збройних конфліктах, у підрозділі 3.2 фокусує аналіз на міжнародно-правових механізмах відшкодування матеріальної шкоди України внаслідок збройної агресії російської федерації та у підрозділі 3.3 аналізує перспективи їх подальшого вдосконалення.

Виклад матеріалу є послідовним. Окремі положення взаємопов'язані між собою, а висновки до кожного розділу узагальнюють отримані результати та забезпечують логічний перехід до наступних етапів дослідження. Оформлення дисертації загалом відповідає структурним вимогам, установленим для кваліфікаційних наукових праць.

2) Наукова новизна та основні результати

Сформульовані автором положення наукової новизни загалом відображають прагнення автора комплексно переосмислити інститут матеріальної відповідальності у міжнародному праві в умовах сучасного розвитку міжнародних відносин. Проведене дослідження не лише систематизує існуючі наукові підходи, а й пропонує самостійне бачення окремих проблемних аспектів правового регулювання матеріальної відповідальності держав та інших суб'єктів міжнародного права.

У роботі, зокрема, заслуговують на позитивну оцінку:

1. комплексний підхід до дослідження матеріальної відповідальності, який дозволив автору розглянути її не ізольовано, а як складову сучасного механізму міжнародно-правової відповідальності у взаємозв'язку з міжнародним гуманітарним правом, міжнародним правом прав людини та сучасною практикою міжнародних судових установ, що забезпечило цілісне та системне бачення еволюції цього інституту;
2. авторська концепція матеріальної відповідальності у міжнародному праві як багатовимірного правового інституту, спрямованого на відновлення порушеного міжнародного правопорядку на основі принципу *reparatio in integrum*;
3. проведений аналіз видів матеріальної відповідальності, зокрема реституції, компенсації та інших способів відшкодування шкоди із аргументованою пріоритетністю реституції як основного способу відновлення порушених прав;
4. авторський підхід до визначення змісту компенсації, відповідно до якого вона охоплює не лише прямі матеріальні збитки, а й моральну шкоду, втрату майбутніх доходів та інші негативні наслідки міжнародно-протиправних діянь;

5. дослідження особливостей матеріальної відповідальності міжнародних організацій, у межах якого автор аналізує питання міжнародної правосуб'єктності таких суб'єктів, меж їх функціональних імунітетів, підстав виникнення матеріальної відповідальності та сучасні тенденції розвитку відповідної міжнародної практики;
6. аналіз сучасних міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії російської федерації, зокрема діяльності Реєстру збитків для України, міжнародних ініціатив щодо створення компенсаційного механізму та перспектив формування нових інституційних моделей реалізації права на репарації.

Загалом результати проведеного дослідження характеризуються достатнім рівнем наукової самостійності, внутрішньою логічною узгодженістю та практичною значущістю. Сформульовані автором висновки логічно впливають зі змісту дисертації та становлять науковий інтерес як для подальшого розвитку доктрини міжнародного права, так і для вдосконалення практики застосування міжнародно-правових механізмів матеріальної відповідальності.

III. Оцінка наукової обґрунтованості результатів проведених здобувачем досліджень (положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації) та рівня виконання поставленого наукового завдання.

Положення дисертації базуються на аналізі значного масиву міжнародно-правових джерел, серед яких Статут ООН, Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, Статути трибуналів щодо колишньої Югославії та щодо Руанди, Римський статут Міжнародного кримінального суду, Проєкт резолюції «Розгляд принципів міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва держав відповідно до статуту ООН», Проєкт статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії 2001 року, Женевські конвенції 1949 року, Гаазькі конвенції про закони та звичай війни 1899 і 1907, Конвенція ООН про відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами 1972 року, Європейська конвенція з прав людини, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/ES-11/L.6 «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України» та інші міжнародно-правові акти. Позитивної оцінки заслуговує комплексний підхід автора до формування джерельної бази дослідження. У роботі опрацьовано також значний масив наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, матеріалів міжнародної судової практики та інших інформаційних джерел, що дозволило забезпечити всебічний аналіз досліджуваної проблематики.

Автором визначено чітку мету дослідження, яка полягає у комплексному аналізі інституту матеріальної відповідальності у міжнародному праві, визначенні особливостей його формування та реалізації, а також розробленні

пропозицій щодо вдосконалення міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди. Визначені у вступі завдання є взаємопов'язаними, охоплюють усі ключові аспекти предмета дослідження та знаходять своє відображення у структурі дисертації. Проведений аналіз свідчить про те, що поставлені завдання здебільшого виконані, заявлена мета дослідження досягнута, а сформульовані автором положення та висновки є науково обґрунтованими. Запропоновані рекомендації мають практичне спрямування та можуть бути використані у процесі вдосконалення національного законодавства, а також під час розроблення міжнародних механізмів відшкодування шкоди.

IV. Оцінка рівня оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності.

Зміст дисертації свідчить про достатній рівень оволодіння здобувачем сучасною методологією наукового пізнання у сфері міжнародного права. Методологічна основа дослідження, визначена автором у вступі, є внутрішньо узгодженою із предметом, метою та завданнями роботи й охоплює комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження.

У процесі дослідження автором використано формально-правовий, порівняльно-правовий, історико-правовий, системно-структурний, діалектичний та формально-логічний методи. Їх застосування є методологічно виправданим, оскільки дозволило комплексно дослідити еволюцію інституту матеріальної відповідальності у міжнародному праві, визначити його сучасний зміст, розкрити особливості правового регулювання різних форм відшкодування шкоди та проаналізувати практику їх реалізації міжнародними судовими й арбітражними інституціями.

Так, формально-правовий та порівняльно-правовий методи використано для дослідження правової природи матеріальної відповідальності, аналізу її принципів і форм, а також порівняння підходів, сформованих у практиці Міжнародного Суду ООН, Європейського суду з прав людини та інших міжнародних юрисдикційних органів. Використання історико-правового методу дозволило автору простежити еволюцію інституту матеріальної відповідальності – від історичних моделей репарацій після світових воєн до сучасних міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди. Застосування діалектичного та системно-структурного методів забезпечило комплексне дослідження взаємозв'язку між окремими формами матеріальної відповідальності, зокрема реституцією, компенсацією та сатисфакцією, а також визначення місця цього інституту в системі міжнародно-правової відповідальності.

Отже, можна констатувати належний рівень оволодіння Г.А. Бялим методологією наукової діяльності, достатній для розв'язання поставленого наукового завдання.

V. Дискусійні положення дисертації.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Бялого Гліба Анатолійовича в цілому, відзначаючи актуальність теми та прагнення здобувача комплексно дослідити теоретичні й практичні аспекти матеріальної відповідальності у міжнародному праві, окремі положення роботи мають дискусійний характер. Відповіді на них під час публічного захисту сприятимуть уточненню окремих авторських положень, поглибленню наукової дискусії та окресленню перспектив подальших наукових досліджень.

- 1. Щодо співвідношення реституції та компенсації як форм матеріальної відповідальності.** У підрозділі 1.2 дисертації (с. 59, 60) автор обґрунтовує пріоритетність реституції як основної форми матеріальної відповідальності, тоді як компенсація застосовується лише у випадках неможливості або недоцільності реституції. Разом із тим практика міжнародних судових установ, зокрема *Ahmadou Sadio Diallo (Republic of Guinea v. Democratic Republic of the Congo) (Judgment of 19 June 2012)*, свідчить, що межі між окремими формами відшкодування шкоди нерідко є більш гнучкими, а їх застосування залежить від конкретних обставин справи. Чи можлива, на думку здобувача, одночасна реалізація реституції та компенсації як взаємодоповнюючих форм матеріальної відповідальності?
- 2. Щодо використання категорій «види» та «форми» матеріальної відповідальності.** У підрозділі 1.2 дисертації (с. 53–66) автор використовує категорії «види матеріальної відповідальності» та «форми матеріальної відповідальності», застосовуючи їх як взаємозамінні. Зокрема, назва підрозділу та окремі положення роботи оперують поняттям «види», тоді як під час аналізу реституції, компенсації та сатисфакції автор характеризує їх як форми матеріальної відповідальності. Чи є використання понять «види» та «форми» матеріальної відповідальності у дисертації свідомим елементом авторської концепції, чи автор вважає їх тотожними категоріями?
- 3. Щодо визначення обсягу компенсації.** У підрозділі 1.2 дисертації (с. 55, 56, 66) автор пропонує широке тлумачення поняття компенсації, відносячи до неї не лише прямі матеріальні збитки, а й моральну шкоду, втрату майбутніх доходів, репутаційні втрати та інші негативні наслідки міжнародно-протиправних діянь. Такий підхід заслуговує на підтримку та відповідає сучасним тенденціям розвитку міжнародного права. Водночас на с. 166 дисертації автор наголошує на необхідності гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами матеріальної відповідальності. Разом із тим, навіть серед держав, що належать до однієї правової сім'ї, простежуються істотні відмінності у підходах до визначення розміру моральної шкоди, відшкодування упущеної вигоди та репутаційних втрат, що ускладнює вироблення єдиних критеріїв оцінки таких видів шкоди та їх практичне застосування. Чи можливе, на думку здобувача,

напрацювання універсальних міжнародно-правових критеріїв визначення розміру моральної шкоди, упущеної вигоди та репутаційних втрат, чи більш реалістичним є формування лише загальних принципів їх оцінки із збереженням дискреції міжнародних судових та арбітражних органів?

4. **Щодо перспектив використання конфіскованих активів держави-агресора.** У підрозділі 3.2 дисертації (с. 152) автор, аналізуючи перспективи відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, зазначає, що *«очікується, що наступним кроком стане створення повноцінної компенсаційної комісії та спеціального фонду, фінансованого переважно за рахунок конфіскованих російських активів за кордоном»*, звертаючи увагу на складні юридичні дискусії, пов'язані із суверенним імунітетом держав, правовими підставами конфіскації активів та необхідністю гармонізації національного і міжнародного права. У грудні 2025 року було відкрито до підписання Конвенцію про створення Міжнародної компенсаційної комісії для України, яка передбачає функціонування ще одного елемента міжнародного компенсаційного механізму. Станом на сьогодні Конвенцію підписали більшість держав – членів Ради Європи, Європейський Союз та низка держав, які не є членами Ради Європи, а окремі держави вже завершили процедури її ратифікації. Чи впливає започаткування договірного механізму діяльності Міжнародної компенсаційної комісії на авторську оцінку перспектив реалізації міжнародної матеріальної відповідальності російської федерації та використання конфіскованих активів держави-агресора як джерела фінансування репарацій?

Наведені зауваження та поставлені питання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Г.А. Бялого. Вони значною мірою зумовлені складністю та динамічним розвитком досліджуваної проблематики, мають переважно дискусійний характер і спрямовані на уточнення окремих авторських положень та стимулювання подальшої наукової дискусії.

VI. Висвітлення результатів дисертації у наукових публікаціях

Основні наукові результати дисертаційного дослідження достатньою мірою висвітлені у наукових публікаціях здобувача, що відповідає вимогам, установленим для дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

За темою дисертації автором опубліковано три наукові статті у фахових наукових виданнях України, включених до категорії «Б», а саме у виданнях «Аналітично-порівняльне правознавство» (2024, №1), «Право і суспільство» (2025, №2), «Юридичний науковий електронний журнал» (2025, №3). У статтях розкрито проблеми визначення міжнародно-правової відповідальності, форми та механізми реалізації матеріальної відповідальності, а також міжнародно-правові механізми репарацій за наслідками збройних конфліктів. Крім того, результати

дисертаційного дослідження апробовано на чотирьох міжнародних науково-практичних конференціях та круглих столах, що підтверджує їх наукову апробацію та відповідність сучасним напрямам розвитку міжнародно-правової науки.

Аналіз змісту наукових публікацій дає підстави констатувати, що вони відображають основні положення дисертації, кореспондуються зі структурою роботи та забезпечують належне висвітлення отриманих автором результатів. Опубліковані праці свідчать про послідовність наукових пошуків здобувача та достатній рівень апробації результатів проведеного дослідження.

VII. Дотримання здобувачем принципів академічної доброчесності

Аналіз змісту дисертації, характеру викладення матеріалу, використання наукових джерел та оформлення бібліографічних посилань дає підстави констатувати, що дисертаційне дослідження виконано з дотриманням принципів академічної доброчесності. Автор коректно посилається на праці вітчизняних і зарубіжних учених, міжнародно-правові акти, документи міжнародних організацій та судову практику, що свідчить про належний рівень наукової культури проведення дослідження. Під час ознайомлення з дисертацією не виявлено ознак академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації результатів дослідження, а також інших порушень принципів академічної доброчесності. Структура роботи, логіка викладення матеріалу та сформульовані автором висновки свідчать про самостійний характер проведеного дослідження.

VIII. Відсутність конфлікту інтересів

Офіційний опонент не має реального чи потенційного конфлікту інтересів щодо здобувача Бялого Гліба Анатолійовича та/або його наукового керівника, а також інших обставин, які могли б ставити під сумнів незалежність, об'єктивність і неупередженість цього відгуку.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК.

Дисертаційне дослідження Бялого Гліба Анатолійовича «Матеріальна відповідальність у міжнародному праві: формування та реалізація» є завершеним самостійним кваліфікаційним науковим дослідженням, у якому отримано нові науково обґрунтовані результати, що мають істотне значення для розвитку науки міжнародного права та вдосконалення міжнародно-правових механізмів реалізації матеріальної відповідальності.

У дисертації вирішено важливе наукове завдання, що полягає у комплексному дослідженні теоретичних засад, особливостей формування та практичної реалізації інституту матеріальної відповідальності у міжнародному праві, а також у розробленні пропозицій щодо вдосконалення міжнародно-

правових механізмів відшкодування шкоди в умовах сучасних міжнародних викликів.

Зміст дисертації відповідає заявленій темі, меті та поставленим завданням, а сформульовані висновки є логічними, послідовними та достатньо обґрунтованими. Отримані результати характеризуються науковою новизною, мають теоретичне і практичне значення та можуть бути використані у науково-дослідній діяльності, правотворчій та правозастосовній діяльності, а також у навчальному процесі під час викладання дисциплін міжнародно-правового циклу.

Висловлені у відгуку зауваження та поставлені запитання мають переважно дискусійний і рекомендаційний характер, не ставлять під сумнів достовірність основних результатів, не нівелюють їх наукової новизни та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Таким чином, дисертація Бялого Гліба Анатолійовича «Матеріальна відповідальність у міжнародному праві: формування та реалізація», подана до публічного захисту на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», відповідає спеціальності 081 «Право», вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, а також Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44. Бялий Гліб Анатолійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ

кандидат юридичних наук,
магістр Лондонського університету Queen Mary,
адвокат, начальник відділу міжнародних зв'язків,
доцент кафедри приватного права Національного
університету «Одеська юридична академія»

Дар'я МІНЧЕНКО

